

KÁNTÁS BALÁZS

Ó, hová levél, képviseléség?

Szubjektív vitaindító esszé a képviselési költészetéről vagy annak hiányáról

[A szerző esszéje 2008-ból.]

Talán valamikor 2008. májusa környékén mondta Szepes Erika irodalomtörténész egy, a budapesti Platán Étteremben rendezett irodalmi esten, hogy a mai magyar posztmodern lírából, a kortárs költészet igen számottevő részéből – legalábbis szerinte – három dolog hiányzik: személyesség, jelentés, képviseléség.

A *személyesség* érthető fogalom, és talán nem is teljesen helytálló a kijelentés, hiszen kapásból meg lehet nevezni két-három olyan elismert kortárs költőt, akiknek lírája nem metafizikus, hanem igenis személyes élményekből, mindennapi, konkrét eseményekből táplálkoznak, ilyen lehet talán pl. Nádasdy Ádám, Gerevich András vagy Géher István költészete. Posztmodern irodalomszemlélet ide, a szerző halála oda, nem igazán lehet állítani, hogy a fent említett költők verseinek jelentős részében a lírai beszélő – legalább részben – nem azonos a szerzővel. Példának okáért idézzünk egy rövid Nádasdy Ádám-verset:

Zsidótemető

Most leszállni, és nincs tovább. Bemenni.

Kavics. Kalap. Betűk. Nevetséges nevek.

Zsúfoltság, még a túlvilágon is

egymás segge lyukába bújva élnek.

Élnek. Megöntözöm a reszketeg

virágot, beültette valaki,

idétlenül. Kijárhat még ide?

A szomszédra ülök. Legközelebb

szélesebb karimájú kalapot

hozok, látod, a napfényt most se bírom,
és sosincs nálam elég zsebkendő,
tudom, tudom, tudom, tudom, tudom.
Mit hittél, bazmeg, hogy megjavulok?

Ha kutakodunk a szerző életrajzában, még talán azt is kideríthetjük, pontosan ki az az ember, akinek sírjához a versben megszólaló költő / lírai beszélő kilátogatott egy zsidótemetőbe.

Áttérve a jelentésre a helyzet ugyanaz: talán nem is érdemes belemenni a kérdésbe, hiszen a jelentés értelmezhető irodalomtudományi és nyelvészeti szempontból, és még az ilyen jellegű definíciók sem egységesek. A jelentésről való vita nem jelen cikk keretei között fog eldőlni, ez egészen biztos. Használhatnánk inkább a „közérthetőség” fogalmát, és ezt bevezetve talán az is kimondható, hogy az elismert élő magyar költők jelentős részének versei igenis „közérthetőek”, abban az értelemben, hogy nem szükséges mélyebb irodalmi háttérismeret, intertextuális elemzőkészség a dekódolásukhoz, nem feltételezik az olvasóról, hogy maga is irodalmár, aki a szövegben lappangó rejtett utalásokat felismerje. Létezik kortárs magyar bölcséleti líra, intertextuális irodalom, mind a lírában, mind a prózában, de talán semmiképpen sem nevezhető kizárólagosnak.

A „képvisletiség”-re térve azonban a helyzet már korántsem ilyen egyszerű. A szó definíciója önmagában nem olyan nehéz, talán a legjobb definíció a képvisleti lírára az volna, hogy *olyan költészet, mely valami konkrét eszmeiséget, reflexiót hordoz, azaz képvisel valamit, reflektál valamely kor- vagy társadalmi problémára*, azonban nem kell feltétlenül azonnal valamiféle politikai orientációra gondolni. Ha körütekintünk a kortárs magyar lírában, pl. a középnemzedék néhány illusztris szerzőjének műveit megvizsgálva (Schein Gábor, Szabó T. Anna, Jász Attila, Szlukovényi Katalin, Lackfi János, Varró Dániel, Ijjas Tamás, Tóth Krisztina, Kiss Judit Ágnes, stb.), hogy csak a fontosabbakat említsük, azokat is elég szubjektív rosta keretében) szembeötlő lehet, hogy bármily kiváló lírai teljesítményt is nyújt egy-egy élő költőnk, bizony-bizony vajmi kevésbé reflektálnak korproblémákra, gyakorolnak társadalomkritikát, foglalkoznak kollektív jelenségekkel. Persze az alábbi kategorizáció talán meglehetősen sematikus, hiszen ahány költő, annyi hangvétel és annyi alkotásmód, de elég elterjedtnek tűnik egyrészt a nyelvi játékoság (pl. Varró Dániel, Havasi Attila, Parti Nagy Lajos), másrészt az erősen metafizikus, bölcséleti vagy bölcséletiség felé hajló líra (pl. Schein Gábor, Jász Attila, G. István László), harmadrészt egyfajta új alanyiség (pl. Tóth Krisztina, Szlukovényi Katalin, Ijjas Tamás), melynek keretében a költők inkább

személyes élményekből és szubjektív nézőpontból táplálkozva építik fel lírájukat, kevésbé vagy egyáltalán nem reflektálva kollektív problémákra, korjelenségekre – egyszerűen mintha, legalábbis néhány kivételtől eltekintve, hiányozna a mai magyar lírából a képviseléség.

Persze gyakori érvelés, hogy egyrészt volt egy rendszerváltás, amely előtt ötven évig ráerőltettek a lakosságra és a szellemi életre egy ideológiát, másrészt a posztmodern, globalizálódó világban már nincsenek olyan stabil eszmék, értékek, amelyekben hinni lehet. Ezek azok a gyakran idézett okok, amelyek miatt (?) a kortárs magyar irodalom, legalábbis annak fővonala, a kánon által perpillanat legelismertebb alkotók elfordultak a képviselési költészettől, és inkább a játékos, személyes, konkrét vagy metafizikus, de szinte semmiképpen sem a kollektív problémákat tárgyaló, megjelenítő, kritizáló, adott esetben értékelő líra dominál. Egy szélsőséges példával élve, idézve szintén Szepes Erika fent említett irodalmi estjét (habár utólag hangsúlyozottan nem tudhatjuk, mennyi az eset valóságtartalma), egy meg nem nevezett költő valamelyik neves irodalmi laphoz eljuttatott egy olyan verset, amelyben szó volt a hajléktalanság problémájáról (hogyan közvetlenül vagy csak áttételesen, szintén nem derül ki), mire a neves irodalmi lap főszerkesztőjének válasza körülbelül ez volt: nem rossz vers ez, csak hát a téma nekünk bűdös.

Elgondolkoztató, hogy amikor, ha akár csak a Kárpát-medencében tekintünk körül egy kicsit, az osztrák, román vagy ukrán költészetben igen is jelen van az erős képviselési jelleg mai napig (pl. megemlíthetjük Peter Paul Wiplinger kortárs osztrák költőt, aki igenis gyakran és nyíltan ír verseiben háborúkról, civil áldozatokról, emberi jogokról, a kisebbségek helyzetéről) erősen jelen van (igen, még a poszt-kommunista országokban is, hiába a rendszerváltások okozta eszmei törés), addig Magyarországon, ha nem is szerepel éppenséggel tiltólistán, de igencsak kiszorult a kortárs költészet főbb irányzatai közül. Kevés költő ír szegénységről, a kisebbségek esetleges hátrányos helyzetéről, háborúról, globalizációról és annak visszasságairól. Még akkor sem, ha az ezen problémák lírában való megjelenítéséhez nem feltétlenül szükséges politikai pártállás hangsúlyozása – a képviselési líra korántsem azonos a politikai költészettel, a valamely ideológiát vakon és nyíltan kiszolgáló irodalommal. Elég hozzá, ha az adott alkotó rendelkezik egyfajta alapvető humanista beállítottsággal és minimális társadalmi érzékenységgel – még akkor is, ha a posztmodern korban a művészet nem akar didaktikus lenni, tanítani a befogadót és nem akar semmilyen konkrét üzenetet közvetíteni. Úgy vélem, a rendszerváltással a kortárs magyar líra főárama – legalábbis részben – mindenképpen átesett a ló túlsó oldalára azáltal, hogy a képviseléség, ha nem is tűnt el teljesen, de igencsak kisebbségben van a szubjektív-játékos-metafizikus lírai áramlatokhoz képest, képviseléséget vállaló költőt pedig nem is nagyon

találunk azok között, akiket munkájukért rangos irodalmi díjakkal jutalmaznak és akiknek köteteit a legjobb szépirodalmi könyvkiadók adják ki.

A fent vázolt állásponttal szemben kivételt képezhet Jónás Tamás, az Aegon Művészeti Díjjal jutalmazott fiatal roma költő, aki már kisebbségi származásából kifolyólag is, persze nem kizárólagosan, de költői munkájában vállal egyfajta képviselőséget, és mint a kortárs magyar líra egyik megbecsült alakja, reflektál és felhívja a figyelmet bizonyos társadalmi problémákra, pl. a szegénységre és a roma kisebbség helyzetére. Erre mi sem lehet ékeesebb példa, mint Jónás alább idézett verse:

MAX PANASZ NO CUKOR

és a városban vagyok: újra albi.
még a szívem csernelyi egy tanyán ver-s
új szerelmem a tenger a homlokomból
elfolyik mint magzati víz a méhből
újra albérlet magasan redőnnel
fincsi boldogság csak a kulcsa nincs meg
kérlek ajtómat sose rúgd be többé
hogyha átlépnéd küszöböm nekem annyi lenne
OK tagadhatnám de te látod úgyis
kis cigány csávó a budait játssza:
leptop albérlet per apeh honor drox
versben éli éli rom-anti-kuss-ban
hátra mi még van

A fentebb idézett vers meglehetősen ironikus hangvételével reflektál bizonyos társadalmi problémákra, még akkor is, ha a lírai beszélő szubjektív pozícióból indul ki, identitását és az ezzel együtt felmerülő korjelenségeket nem tudja és nem is szándékozik elhanyagolni. Ezáltal pedig Jónás Tamás lírája legalább részben, amellet, hogy bizonyos módon illeszkedik a kortárs irodalmi trendekhez, nevezhető képviselőségi költészetnek. Azonban a szerző hiába elismert alkotó perpillanat és hiába tüntették ki egy rangos irodalmi díjjal, hiába jelent meg immár három kötete az ország első számú szépirodalmi könyvkiadónál, még akkor sem mondhatjuk, hogy a képviselőség erősen jelen lenne a kortárs magyar lírában.

Elvonatkoztatva a fentebbi, a kisebbségek helyzetére és az ebből fakadó társadalmi problémákra reflektáló költészettől, a képviseletiségnek léteznek a mai magyar költészetben belül más irányzatai is. Megemlíthető e téren például Payer Imre költő-irodalomtörténész, aki Jónás Tamáshoz hasonlóan szintén viszonylag ismert és elismert kortárs alkotó, aki költészetében nem egyszer messzebb megy, mint Jónás Tamás. Erre ékes például szolgálhat az alább idézett Payer Imre-vers:

Én vagyok Peter Munk, én vagyok Che Guevara

(utca-song A. J.-nak)

Ki vagyok én, kérded. Megmondjam? Figyelj.

Here you are!

Az éjféli köszörűs. Az emberarcú posztmodern.

I'll be running thus Wittgenstein's town.

Én vagyok Peter Munk, én vagyok Che Guevara.

Plaza-t gründolok.

Uzzi-sorozattól csörren a ki-ra-ka-ta!

A tettes: én vagyok.

De mindez szó, annyi se? zörej. A kettő

között a *sarjadék*.

Eszmélni? Honnan, mesterem? Bukszád meddő,

tükörben lövedék.

A fenti, szintén erősen ironikus és játékos nyelvi alakzatokat is felvonultató vers nem pusztán egy adott, specifikus korjelenségre vagy problémára való reflexió, hanem – és ez talán egyértelműen kiolvasható a sorokból – a fogyasztói társadalmon és a globalizálódó világon, valamint annak visszásságain, a pénz kimondott vagy kimondatlan egyeduralmán gyakorolt kritika. Ilyen szempontból Payer Imre lírája is nevezhető képviseleti költészetinek, hiszen a szerző nem szakít azzal a klasszikus és mára sokak által idejétmúlt attitűddel, hogy a költő, és úgy általában a művész dolga, hogy reflektáljon az őt körülvevő korra-társadalomra, és adott esetben figyelmeztessen annak problémáira, visszásságaira, torzulásaira. Mindezt pedig olyan

módon teszi, hogy nem szakad el teljesen a jelen pillanatban uralkodó irodalmi irányzatoktól, tradícióktól.

Egy harmadik ékes példa lehet Rónai-Balázs Zoltán kortárs költő munkássága, aki, az Orpheusz Kiadó gondozásában 2007 végén megjelent, *A Deorient Expressz* című kötetében erős kor- és társadalomkritikát gyakorol, olyan problémákra rávilágítva, mint a létező szegénység, a fogyasztói társadalom végtelen igényei és a pénz egyedurialma, a gazdagság és a szegénység közötti, sokszor szinte átmenet nélküli szélsőségek. Akár csak Jónás Tamás és Payer Imre, Rónai-Balázs Zoltán költészete is arra igyekszik rávilágítani, hogy valami bizony ebben a korban / társadalomban nem működik jól, szintén visszatérve a költő szerepének mára klasszikus értelmezéséhez, ám szintén anélkül, hogy verseiben nyílt politikai ideológiát lehetne keresni. Alább idézett verse, akár csak a két fentebb röviden tárgyalt költő esetében, szintén remek példát szolgáltathat rá, hogy a képviseletiség jelen van a mai magyar lírában és nem lehetetlen a megvalósítása:

A dolgozó éji dala

Teli a has. A túlórák után

a Nirvánámba érek el.

A plüssfotelt magamhoz gödröltem,

akár a feleségem. Tunyán,

egy tóksó vidám műsorán,

szivárvány hálóban elhever

az idegrendszer, s mint a nap,

ma már nem mozog tovább.

Még rágyújtok. A füst oszolva

leng, kéken, pirosan, sárgán,

tekintetem mozdulatlan ágán,

de lám, a szemhéjaim már csukódnak.

Akár csak Payer és Jónás esetében, Rónai-Balázs versében is nagy szerepet kap az irónia és az önirónia. Az egész nap dolgozott és ezáltal pénzt keresett ember egyetlen megnyugvása lenne, hogy hazaérve végre nyugodtan elszívjon egy szál cigarettát? Ilyen kicsinyes és sok esetben szinte már-már vegetatív lenne az emberi élet? És ha igen, akkor nem vetődnek fel olyan

kérdések, hogy ez teljesen jól van-e így a világban? Létezik-e ma képviseleti költészet, és ha igen, akkor van értelme egyáltalán?

A fentiek alapján talán az a következtetés vonható le, hogy a képviseleti költészet ugyan a kortárs magyar lírában létezik, de nem játszik éppenséggel kitüntetett szerepet a többi csapásirány mellett, és a konkrét problémákra való lírai reflexió helyett inkább az önreflexió, a költői szövegek szubjektivitása és a világ én nézőpontjából a személyes térre történő redukciója a domináns. Valószínűleg a fent említett okok játszottak közre abban, hogy a képviseleti líra, ha nem is megszűnt létezni, de a rendszerváltással igencsak háttérbe szorult, illetve talán az is belejátszhat a kortárs alkotók eme szemléletébe, hogy akik maguk nem tapasztalnak meg közelről társadalmi problémákat, visszás jelenségeket, azoknak alkotóknak sokkal könnyebb a problémáktól, visszás jelenségektől elfordulni és személyes, de mindenesetre legalábbis őket foglalkoztató témákban alkotni.

Semmiképpen sem állítható persze, hogy minden alkotónak, legyen az író, költő, festő, zeneszerző vagy akármi más, egy csapásra hirtelen képviseletiséget kellene megjelenítenie a munkásságában, félredobva minden más témát, alkotásmódot, művészetszemléletet. Az azonban talán már tarthatóbb álláspont, hogy a társadalmi változások nyomán bekövetkezett változások a kortárs magyar művészetben, de mindenesetre a költészetben a képviseleti jelleget, a korproblémákra és társadalmi jelenségekre való reflexiót, ha nem is megszüntették, de háttérbe szorították, persze ahogyan az természetes, néhány prominens alkotó kivételével. Nem helytálló állítás persze az sem, hogy a fent tárgyalt költők csak és kizárólag képviseleti lírát művelnek, hiszen munkásságukban helyenként ugyanúgy megtalálható a metafizikusság, a játékosság az alanyiség, mint más kortárs szerzőknél. Azonban mindezt végiggondolva felmerül a kérdés, hogy, akár csak más, még a környező országok kortárs költészetében is, talán szükség lenne a kortárs magyar lírán belül is egy legalább részben vagy egészben, de mindenesetre határozottan körvonalazható képviseleti csapásirányra. Persze adott kor és adott társadalom mindig befolyásolja az irodalmat, de talán hiba, ha egyes megközelítések, alkotásmódok, reflexiós metódusok kizáródnak vagy háttérbe szorulnak adott ország adott korban létező irodalmán belül. A költészet mindenképpen sokféle, pláne a posztmodern korban, melynek egyik művészeti alaptétele az „Everything goes!” – „Minden jöhet!” szállóigéje. És ha a posztmodern irodalom ilyen sokszínű és ilyen liberális, azaz keretet enged szinte minden irodalmi megnyilvánulási formának, akkor miért nem nyerhet benne valamivel nagyobb helyet – legalábbis kortárs magyar keretek között – a képviseleti líra? Mint fent említettük, a problémákra reflektáló költészet még konkrét politikai pártállást sem feltételez, épp ezért hiba attól tartani, hogy a képviseleti líra térnyerése adott esetben egyenlő lenne az

irodalom politizálódásával. De az irodalom mindig a korhangulatból, a kor problémáiból – is – táplálkozik, nem pusztán az alkotók szubjektumából. Nem lenne talán teljes eretnokség, ha a kortárs magyar költészet valamennyire tényleg arra is reflektálna, ami körülveszi, ami minket, azokat az embereket, akik itt és most élünk, valóban körülvesz. Ha az irodalom a kultúra része, a kultúra pedig a társadalomé, akkor talán elengedhetetlen, hogy egymásra kölcsönösen reflektáljanak, akár foucault-i értelemben diskurzust folytassanak. Ezen az alapon nem elképzelhetetlen a költészet és a társadalom, a társadalom jelenségei, problémái közötti diskurzus sem. A képviseleti jelleg visszatéréséhez, újra elismertté válásához talán nincs szükség eget rengető szemléletváltásra, pusztán irodalmi irányzatok közötti kompromisszumra. A képviseletiség talán képes lenne az olvasótól valamennyire mindenképp elidegenedett kortárs irodalmat valamelyest újra befogadhatóvá, olvasóbaráttá tenni is. Hiszen ha a költészet olyan problémákról, eseményekről, jelenségekről szól, amiben az olvasó, aki önmaga nem feltétlenül költő, de talán szenzitív, intelligens ember is érintve van, talán könnyebben leemel a polcról egy verseskötetet. Ez a kompromisszum sem jelentené feltétlenül azt, hogy a költészetnek didaktikussá kelljen válnia, mintegy megalkudva az olvasóközönség igényeivel, ha azok egyáltalán felmérhetőek, akár nagyvonalakban is. De egy eszmét teljesen levetkőzött korban és társadalomban talán mindenképp lehetne nagyobb létjogosultsága annak, hogy a költészet valamelyest újra az emberekről és az emberekhez szóljon, nem pedig csupán egy szűk befogadói rétegnek. A képviseletiség pedig talán éppen ezt a jelenleg valószínűleg elég mély szakadékot lenne képes, legalább részben áthidalni szerző és olvasó, alkotó és közönség között...